

De eerste gereformeerden in Amstelveen

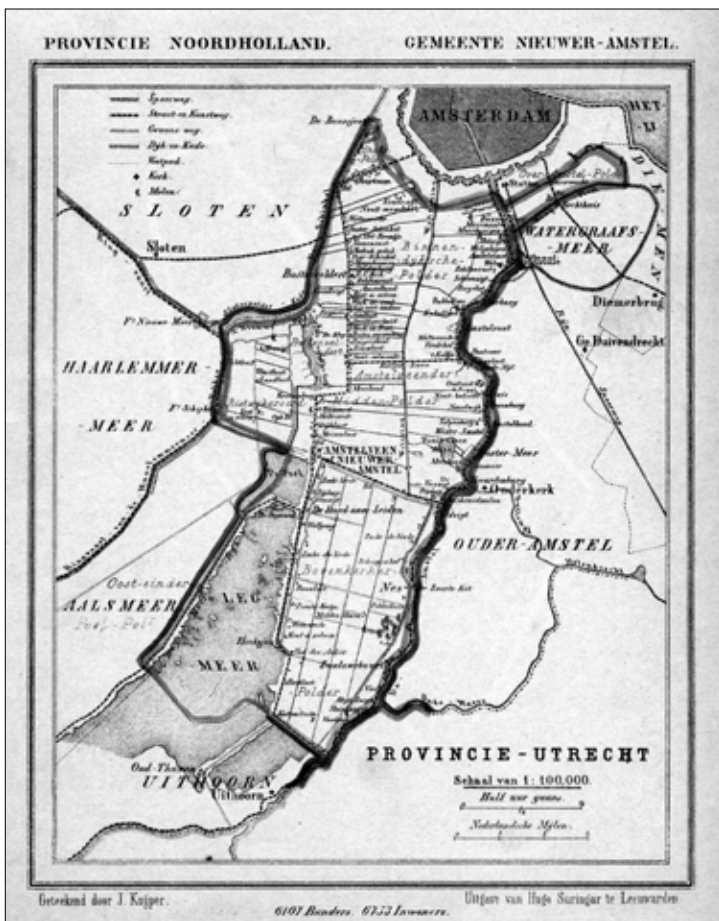
Inleiding

In 1865 werd in Amstelveen een Christelijk Afgescheidene Gemeente geïnstitueerd. Dit was het begin van wat later de Gereformeerde Kerk van Amstelveen (Nieuwer-Amstel) heette.¹ Vanaf 1866 had deze gemeente een eigen kerkgebouw aan 'de Hand naar Leiden'. Daarmee wordt geduid op een wegwijzer die stond op wat nu de hoek van de Handweg en de Noorddammerlaan is. Dat eerste kerkgebouw, dat er nog steeds staat, is in gebruik gebleven tot 1899, toen een nieuwe kerk noodzakelijk bleek. Die werd op hetzelfde perceel gebouwd, 30 meter zuidelijker. Toen dat gebouw in 1999 een eeuw bestond, heeft C.G. van Leeuwen daarover een gedenkboek geschreven.² Dit artikel gaat over de *eerste* gereformeerden in het dorp Amstelveen en eindigt waar Van Leeuwen begon.

Voor een goed begrip wijs ik er nog op dat het dorp Amstelveen tot 1964 deel was van de gemeente Nieuwer-Amstel. In de 19^e eeuw strekte die gemeente zich uit van Uithoorn tot aan de Overtoom in Amsterdam, zoals het bijgevoegde kaartje laat zien. Het concertgebouw werd dan ook op Amstelveens grondgebied gebouwd. Belangrijke annexaties door de stad Amsterdam vonden plaats in 1896 en 1921. Verwarrend is echter dat soms de naam Amstelveen gebruikt werd als in feite de gemeente Nieuwer-Amstel werd bedoeld.

Afgescheidenen te Nieuwer-Amstel

De Afscheiding begon in 1834 in Ulrum (Groningen) en verspreidde zich vandaaruit over Nederland. Reeds een jaar later was er in Amsterdam een afgescheiden gemeente. Daarbij waren ook inwoners van de gemeente Nieuwer-Amstel betrokken.³ Deze afgescheidenen, in die tijd door de overheid vaak aangeduid als separatisten, hadden aanvankelijk te maken met veel

*De gemeente Nieuwer-Amstel in de 19e eeuw
 (Foto Stadsarchief Amsterdam)*

tegenstand. Het jonge Koninkrijk der Nederlanden was enkele jaren tevoren bijna gehalveerd toen België zich afscheidde, en men vreesde met een kerkscheuring voor verdere verbrokkeling van het vaderland. Toen J. Verhagen aan het einde van de negentiende eeuw de geschiedenis van de Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland beschreef, vroeg hij dan ook onder meer aandacht voor de 'vervolging in Noord-Holland'. In dat kader kwam hij ook te spreken over de afgescheidenen in Amsterdam. Zij moesten volgens Verhagen veel smaad en laster verduren, mede omdat de overheid deze afgescheiden kerken niet zonder meer wilde toestaan en zij van hun kant aanvankelijk weigerden om erkenning aan te vragen. In Amsterdam kwam men onder meer samen in een woning op de Bloemgracht. Maar het was daar niet veilig, regelmatig werden de samenkomsten verstoord door binnenvallende politieagenten. Bij afgescheiden ouderlingen thuis werd er gepost in de hoop hen op overtreding van het wettelijk verbod op samenkomsten van meer dan twintig personen te betrappen. Hoorde men psalmgezang, dan aarzelden de wetsdienaars niet hardhandig in te grijpen. De gelovigen weken onder meer uit naar de boerderij van Abraham Verburg, in de buurgemeente Nieuwer-Amstel, aan de Amstelveenseweg, niet ver van de huidige De Boelelaan.⁴ 'Dan kwamen de broeders en zusters uit Amsterdam en de naburige dorpen des morgens vroeg en woonden twee of driemaal de godsdienstoefening bij.' En: 'Het waren genoeglijke dagen die zij daar doorbrachten', vertelt Verhagen.⁵ Maar de overheid kreeg daar lucht van, en op 18 juni 1837 (toen alom de Slag bij Waterloo werd herdacht) stond burgemeester P. Testas van Nieuwer-Amstel bij Verburg op de stoep en maakte er een van de drie diensten mee, zo meldde hij de gouverneur (commissaris des Konings).⁶ Voorganger was Simon van Velzen, een van de voormannen van de Afscheiding, 'in het gewaad van een predikant gekleed'. Vele aanwezigen hadden een boek – 'waarschijnlijk den Bijbel' – in handen en er werd gecollecteerd voor de armen, lezen we verder. Burgemeester Testas meldde tevens dat hij Van Velzen en Verburg vermaand had hier geen ongeoorloofde bijeenkomsten meer te houden. Voor de zekerheid vroeg hij de gouverneur om militaire bijstand. Deze, J.M. van Tuyll van Serooskerken, meldde op zijn beurt de minister van Binnenlandse Zaken dat hij inmiddels maatregelen had genomen om herhaling te voor-

komen.⁷ Het ging om een detachement cavalerie van twaalf à vijftien man dat naar Nieuwer-Amstel werd gezonden. Kosten: f 150,-. Dat heeft ongetwijfeld geholpen, want Verhagen, die zwijgt over de gebeurtenissen op 18 juni, vermeldt hoe overheidsdienaren bijna twee maanden later, op 20 augustus, bij Verburg tevergeefs zochten naar meer dan twintig aanwezigen, het wettelijk maximum van samenkomsten waarvoor geen toestemming was gevraagd.⁸ Ondertussen poogden verscheidene afgescheiden gemeenten een vergunning te verkrijgen voor hun samenkomsten door een verzoekschrift aan de Koning te richten. Toen die toestemming in 1839 ook voor Amsterdam kwam, kon de gemeente in vrede vergaderen.⁹ Voor hardhandig overheidsingrijpen was toen geen reden meer. Aan de Bloemgracht werd de eerste kerk van deze gereformeerden gebouwd.

De Afscheiding is aan de Hervormde Gemeente van Nieuwer-Amstel voorbij gegaan, zo schreef J. van Kuiken in 1937. 'In de kerkenraadsboeken wordt de term niet eens genoemd.'¹⁰ Een geïnstitueerde kerk was er inderdaad niet. Maar het gaat te ver om te zeggen dat de Afscheiding aan de Hervormde Gemeente van Nieuwer-Amstel voorbij is gegaan, want in het lidmatenboek van de Hervormde Gemeente wordt enkele tientallen keren melding gemaakt van een overstap naar de afgescheidenen.¹¹ Daarbij komt nog iets anders. De samenkomsten bij Abraham Verburg gingen uit van de Christelijke Afgescheiden Gemeente te Amsterdam. Maar dat was wel een streekgemeente, zo moet geconcludeerd worden. Verhagen meldt dat in de schuur van Verburg broeders en zusters uit Amsterdam *en de naburige dorpen* bij elkaar kwamen. Het ligt voor de hand dat er ook inwoners van de burgerlijke gemeente Nieuwer-Amstel daar ter kerke gingen, al was het maar Verburg zelf. En het ligt ook voor de hand dat zich onder hen lidmaten van de Hervormde Gemeente bevonden. Een eerste oriëntatie in het doopboek van de afgescheiden gemeente van Amsterdam laat inderdaad zien dat er tussen 1836-1857 sprake is van zo'n vijftien à twintig families te Nieuwer-Amstel die lid waren van de kerk in Amsterdam.¹² Dat er hervormde lidmaten waren die zich aansloten bij de afgescheidenen staat vast. Naar welke gemeente ze overstapten is moeilijker te achterhalen.¹³ Afgescheiden gemeenten ontstonden immers ook in Uithoorn (1852) en in de Haarlem-

mermeer (1856). Nauwkeurig onderzoek in het lidmatenboek van de Hervormde Gemeente te Nieuwer-Amstel en in die van de Christelijke Afscheiden Gemeente te Amsterdam zou hier meer duidelijkheid kunnen brengen. Onderzoek in de archieven van de gemeenten te Uithoorn en Haarlemmermeer-Oostzijde is moeilijker, omdat de oudste notulen- en lidmatenboeken niet bewaard zijn gebleven.¹⁴

In 1856 maken overheidsbronnen opnieuw melding van afgescheiden activiteit in Nieuwer-Amstel.¹⁵ In het gemeenteverslag over 1856 lezen we namelijk van samenkomsten bij Gerrit van 't Riet, die de naam van zijn boerderij 'Zoekt de Vrede' veranderd had in 'Eben Easer' (sic).¹⁶ Daar werd ook de doop bediend, aldus het verslag. In diezelfde tijd is er sprake van samenkomsten bij de grofsmid Bervelink in Ouderkerk, wellicht in samenhang met een evangelisatiepost die daar in 1849 door de bekende Jan de Liefde was gesticht en later door W.F. Menkhoff werd voortgezet.¹⁷

Op grond van het gemeenteverslag over 1857 is er wel een verband gelegd met de komst van ds. H.W. Bruins (1857-1874) uit Babyloniënbroek naar de hervormde Dorpskerk.¹⁸ Deze was 'de liberale partij' toegedaan, en dat was niet naar de zin van de 'ultraorthodoxie'. Als gevolg hiervan gingen sommigen over tot het houden van godsdienstoefening buiten elk kerkelijk verband, aldus het verslag. Maar al vóór de komst van Bruins waren er, zoals vermeld, samenkomsten ten huize van Van 't Riet.¹⁹

P. van Schaik, die de hervormde ledenadministratie van Amstelveen doorzocht, vond vanaf 1834-1893 in totaal 55 uittredingen in verband met de Afscheiding en de Doleantie 'waarbij opvalt dat het aantal dolerenden zeer gering is'.²⁰ Een hoogtepunt vormde het jaar 1857, toen zich tien mensen aan de Hervormde Gemeente onttrokken. Hij wijst op het feit dat de oprukkende vervening gevolgen heeft gehad voor de kerkelijke geschiedenis.²¹ Dat lijkt aannemelijk en verdient nader onderzoek. Ook wijst hij op de stichting van een afgescheiden gemeente in de Haarlemmermeer op 31 augustus 1856.²² Haar 'grondgebied' strekte zich uit over Aalsmeer, een groot deel van Nieuwer-Amstel en over Ouder-Amstel. Hoe zich dat verhoudt tot de samenkomsten bij Van 't Riet in 1856 is niet helemaal duidelijk. Hoorden zij bij deze gemeente?²³ Mogelijk ligt er tevens

een verband met de Christelijke Afscheidene Gemeente te Uithoorn, iets ouder dan de gemeente in de Haarlemmermeer, maar veel is daar niet over bekend.²⁴ Over Gerrit van 't Riet zelf is wel een en ander bekend.

Gerrit van 't Riet (1819-1878), diaken en scriba, speelde in geestelijk én in materieel opzicht een grote rol in het kerkelijk leven. Hij was in 1851 uit Hazerswoude naar Amstelveen gekomen in verband met zijn huwelijk met Maria Hendrika Bulk (1810-1871), weduwe van Hendrik Streefkerk (1805-1850). Zij had van haar eerste man vijf kinderen, het huwelijk met Van 't Riet bleef kinderloos.²⁵ Na het overlijden van zijn vrouw in 1871 hertrouwde Van 't Riet in 1873 met Anneke Verkuijl (1828-1912), tante van Hendrikus Colijn, later minister-president, en Arie Colijn, later burgemeester van Nieuwer-Amstel.²⁶ Ze is vijf jaar met hem getrouwd geweest. 'Gelukkig hoef ik niet te treuren als zij die geen hoop hebben', schreef ze na zijn overlijden in het landelijk gelezen blad van de afgescheidenen, *De Bazuin*.²⁷

Toen Van 't Riet zich in 1851 in Amstelveen vestigde, bracht hij niets in, zijn vrouw had een eigen vermogen van f 28.105,00. Na haar overlijden was hun beider vermogen gegroeid tot f 125.194,00. Het echtpaar bezat onder meer onroerend goed en had tien hypotheeken verleend.²⁸ De (hernoemde) boerderij stond aan Janselaan 3 (tegenwoordig Sportlaan, net ten oosten van De Luwte).²⁹ Ook staat vast dat hij in 1858 eigenaar werd van het huis 'Nooit volmaakt', gelegen tussen Amstelveen en de Hand naar Leiden³⁰, en dat hij in 1866 eigenaar werd van het buitenverblijf 'Weltevreden', al spoedig omgedoopt tot 'Rust en Vrede'.³¹ In ieder geval omvatte dit perceel de grond van de huidige en de vroegere Handwegkerk.³² Het terrein waar de gereformeerde school werd gevestigd (schuin achter de huidige Handwegkerk), werd door hem geschonken aan de Vereniging voor Gereformeerd Onderwijs (zie onder), en wellicht gold dat ook de grond voor de eerste kerk.³³

Een gereformeerde kerk in het dorp Amstelveen

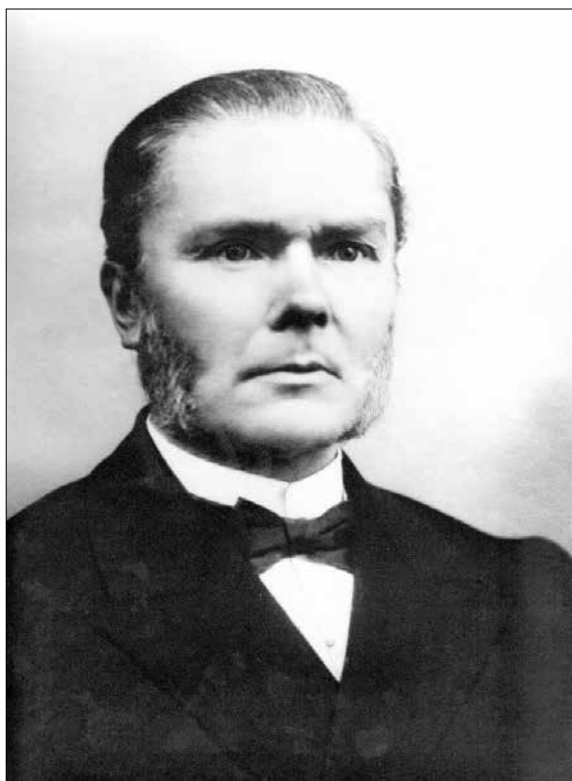
In 1865 wendde men zich vanuit de kring rond Van 't Riet tot de classis Amsterdam van de Christelijke Afscheidene Kerk, die men vroeg om in het dorp Amstelveen een kerk te institueren. Het verzoekschrift was ondertekend door 21 lidmaten

van genabuurde gemeenten, en 28 mensen die geen lid waren van enige afgescheiden gemeente, maar hadden toegezegd zich bij de gemeente te zullen aansluiten.³⁴ De afgevaardigden van Haarlemmermeer-Oostzijde en Amsterdam gaven de benodigde inlichtingen. Het blijkt dat nog kort tevoren ds. J.J. de Visser (Haarlemmermeer-Oostzijde) in Amstelveen was geweest en dat daar 23 mensen belijdenis van hun geloof hadden gedaan.³⁵ De classis ging akkoord en de instituering kon plaatsvinden. Op 25 juni 1865 werden twee ouderlingen en twee diakenen – Arie van der Neut en Hendrik de Boer als ouderling en Gerrit van 't Riet en Cornelis de Vries als diaken – in het ambt bevestigd in een kerkdienst onder leiding van De Visser. Op 10 juli 1865 vond de eerste kerkenraadsvergadering plaats. Het notulenboek vermeldt als naam *Christelijk Afgescheidene Gemeente te Amstelveen*.³⁶

De eerste maanden was ds. De Visser consulent, hij zat de vergaderingen van de kerkenraad voor, en deed waarschijnlijk dienst als het 'Nagmaal des Heeren' werd gevierd. Men kerkte naar ik aanneem nog op de boerderij van Van 't Riet, totdat deze in het voorjaar van 1866 eigenaar werd van 'Rust en vrede'. Ik ga ervan uit dat men vanaf dat moment kerkte in het koetshuis dat daar bij hoorde, (waarschijnlijk) achter het huidige kerkgebouw.

De gemeente bleef groeien en er moest natuurlijk een eigen predikant komen. Het werd ds. O. Los, predikant te Hardinxveld, die pas na een herhaald beroep gehoor gaf aan de wensen van Amstelveen. Op 25 mei 1866 kon ouderling De Boer melden dat Los het beroep had aangenomen.³⁷ De bevestigingspreek op 9 juli door ds. De Visser ging over 2 Korinthe 4:7: 'Maar wij hebben dezen schat in aarden vaten, opdat de uitnemendheid der kracht zij van God, en niet uit ons.'³⁸ Los deed intrede met een preek over Jeremia 31:14: 'En Ik zal de ziel der priesteren met vettigheid dronken maken; en Mijn volk zal met Mijn goed verzadigd worden, spreekt de HEERE.' Scriba Van 't Riet schreef in *De Bazuin* dat een grote menigte het kerkgebouw vulde.³⁹

Oene Los (1842-1909) volgde zijn vader S.O. Los in diens voetstapen en werd na een studie te Kampen predikant. Zwak van lichaam was hij reeds vroeg een prooi van de dood, schrijft zijn biograaf, en een arts verbood hem het preken.⁴⁰ Zou hij daarmee doorgaan, dan zou hij nog slechts enkele maanden

*Ds. O. Los, predikant van 1866-1873
(Foto Gereformeerde Kerk Hardinxveld)*

te leven hebben. Maar Los kon niet anders en ging door. Hij moest preken. Hij zou bijna veertig jaar zijn taak als predikant kunnen vervullen. Die taak begon in Hardinxveld, vanwaar hij vertrok naar Amstelveen. In 1873 nam hij een beroep aan naar Steenwijk. Later was hij nog predikant in Oud-Vossemeer en Scherpenzeel, in 1904 ging hij met emeritaat.

Toen Los kwam, kerkte men in de zogenaamde hulpkerk, ook wel omschreven als een 'koeshuis dat proviesieoneel voor hulpkerk' was ingericht.⁴¹ Het 'heerehuis' van Van 't Riet werd gehuurd 'voor Posterie'. Maar de gezondheid van Los was tegen een dergelijke beproeving niet bestand, en reeds op de vergadering van 30 juli meldde hij dat hij vreesde voor zijn gezondheid als hij lang in de hulpkerk moest blijven preken. Overwoog hij om weer uit Amstelveen te vertrekken als er geen nieuwe kerk kwam? Nota bene: hij was er nog geen maand! De kerkenraad besloot stante pede tot de bouw van een kerk.⁴² 'De Heere opende dan ook zoodanig harten en handen, dat wij in weinig tijds over de benooidigde som tegen 4 pCt rente bij intekening konden beschikken', zo vermeldde scriba Van 't Riet in *De Bazuin*.⁴³ De eerste steen werd op 4 september 1866 gelegd door de scriba zelf, Los preekte bij die gelegenheid over Psalm 118:11: 'Zij hadden mij omringd, ja, zij hadden mij omringd; het is in den Naam des HEEREN, dat ik ze verhouwen heb.'⁴⁴ En passant werd er ook nog een paardenstal gebouwd.⁴⁵ Met de aannemer rezen strubbelingen over geld, en de kerkenraad zag zich genoodzaakt om zich tot de classis te wenden. De aannemer had zo laag ingeschreven dat de kerkenraad hem extra geld had geboden. Deze had dat echter geweigerd, om later te constateren dat hij toch tekort kwam. Hij wilde alsnog geld zien. De kerkenraad vroeg de classis om advies. Zij was van mening dat hij de aannemer niets verplicht was, maar gaf wel in overweging hem, als hij goed werk had geleverd, een gratificatie toe te kennen.⁴⁶

Kennelijk is men eruit gekomen, want het gebouw werd op 16 december 1866 'plechtig den Heere' toegewijd, zoals het verslag in *De Bazuin* vermeldt.⁴⁷ Los sprak naar aanleiding van 1 Koningen 8:27-39, een tekst over de inwijding van de tempel van Salomo, die begint met de woorden: 'Maar waarlijk, zou God op de aarde wonen? Zie, de hemelen, ja, de hemel der hemelen zouden U niet begrijpen, hoeveel te min dit huis, dat ik

AMSTELVEEN, 16 Dec. 1866. De dag van heden was voor deze gemeente een ware feestdag, daar ons nieuw en zeer doelmatig kerkgebouw plechtig den Heere werd toegewijd. Onze algemeen geachte en beminde Leeraar O. Los sprak naar aanleiding van I Kon. 8 : 27—39, maakte die bede tot de zijne en besloot met krachtige en kernachtige toespraken. Eene groote schare was van ginds en elders derwaarts gekomen, waaronder ook de E. A. Heer Burgemeester, de Wethouders en Secretaris der gemeente.

Mogten wij des morgens kennelijk ervaren, dat 's Heeren heerlijkheid op dit huis rustte, niet minder mogten wij getuigen aan den avond van den dag: het was ons goed aan die plaats te zijn, want de Heere was aldaar. Dat allen, die Sion beminnen, met ons de Heere prijzen voor de wonderen Zijner liefde en genade te dezer plaats zoo kennelijk geopenbaard.

Namens den Kerkeraad,
GT: VAN 'TRIET, Scriba.

Uit: De Bazuin, 21 december 1866

gebouwd heb!' Blijkens hetzelfde verslag waren burgemeester en wethouders aanwezig, alsmede de secretaris van de gemeente. Nog weer een paar maanden later was er opnieuw reden de publiciteit te zoeken. Van 't Riet kon namelijk op 14 februari melding maken van het feit dat de heren H. en C. van Bladeren, 'die gewoonlijk met ons vergaderen, maar nog niet tot de gemeente behoren', de afgescheidenen een 'zeer fraai kerkorgel ten geschenken gaven'. Los wees erop dat de gemeente alle reden had de Heer te loven en te danken.⁴⁸

Ondertussen was er in deze maanden een gespannen verhouding ontstaan met de zuster gemeente in Amsterdam. Enkele leden die zich al jarenlang betrokken wisten bij de kerk aan de Bloemgracht in Amsterdam waren niet bereid om over te stappen omdat er toevallig een kerk in Amstelveen was ontstaan. Als gevolg daarvan ontstond er 'grote bitterheid' tussen de beide zuster gemeenten. Men besloot de zaak 'in 's Heeren hand' te geven, 'voor wien de Amsterdamsche Kerkenraad ook rekenschap zal moeten afleggen'.⁴⁹

De notulen leggen getuigenis af van een bloeiend kerkelijk leven, ook al was er nog wel eens aanleiding de leden vermanend toe te spreken, of, in het uiterste geval, als lid te schrappen.⁵⁰ Die kerkelijke tucht is een onuitputtelijke bron van vaak schampere verhalen. Van Schaik spreekt over 'sociale controle'. Toch is ook dat niet het juiste woord om aan te duiden hoe het in deze en andere afgescheiden gemeenten toeling. Want juist dit alles getuigde ervan dat de kerkenraad zijn taak serieus nam en naar de gemeente omzag, zoals ook blijkt uit de wijze waarop de diaconie zich van haar taak kweet. Dat was het kenmerkende, men zag naar de gemeente om! Maar men wilde ook een gemeente 'zonder vlek of rimpel' zijn, juist ook met het oog op de viering van het Avondmaal, en een paar maal per jaar kregen de gemeenteleden huisbezoek, in de notulen van deze gemeente vaak aangeduid als 'huisbezoeking'. En als het om het leven van de gemeente ging, fungeerden de tien geboden zoals uitgelegd in de Heidelbergse Catechismus als leidraad. Maar ook zaken die daarmee niet direct in verband konden worden gebracht, kwamen aan de orde. Zo had iemand gebruik gemaakt van een magnetiseur. Daar moest over gesproken worden. En natuurlijk zijn er de kwesties over het zevende gebod:

gij zult niet echtbreken. Merkwaardigerwijze kwam dit gebod meestal ter sprake in geval van een gedwongen huwelijk. Ook het sabbatsgebod was 'populair'. In Amstelveen speelde (net als elders) bijvoorbeeld de vraag of iemand die vanwege zijn werk op zondag melk moest rijden, wel lid kon worden van de gemeente. Het ging bij dit alles natuurlijk niet om de letter van de wet, het ging om de gezindheid. Dat blijkt toen Van 't Riet bijvoorbeeld in 1867 ondanks waarschuwende woorden de paardenmarkt bezocht had. Het punt was dat dit soort markten vaak gepaard ging met kermisvermaak. Daar diende men verre van te blijven. Uiteindelijk gaf hij toe dat hij beter niet had kunnen gaan.⁵¹ Een paar jaar later was hij met zijn stiefzoons gesignaleerd bij de Amstelveense paardendraaverij, en een van de zoons was zelfs in de herberg gezien. Dit alles viel onder de categorie 'wereldgelijkvormigheid'.⁵² Sommige zaken werden ter classis gebracht, hetzij omdat men om raad verlegen zat, hetzij omdat het reglement op de tucht dat vereiste.

Van een andere orde was de staking onder de veenarbeiders in 1869, waarbij een aantal gereformeerde broeders was betrokken.⁵³ Zij eisten hogere lonen! Het ging om leden van de familie De Rooy, Stolk en Van Iperen. De sociale omstandigheden waren bepaald niet best, en met name de Duitse gastarbeiders stelden soms looneisen. Maar nu waren er ook gereformeerde broeders bij betrokken. De kerkenraad, waarin twee van de betrokken veenbazen zitting hadden, was zeer verbolgen. Dit getuigde van wereldgelijkvormigheid, men had met 'de wereld' opgetrokken. Met andere woorden: men had samengewerkt met niet-gelovigen. Op een buitengewone kerkenraadsvergadering verschenen de mannen voor de kerkenraad. Ze erkenden dat ze goddeloos hadden gehandeld, maar meenden toch dat het geld hen toekwam. Ze moesten schuld belijden, hetgeen ze deden, en werden voor eenmaal uitgesloten van deelname aan het Avondmaal.⁵⁴

In de jaren dat Los hier stond, werd er een gereformeerde school opgericht. De plannen daartoe ontstonden in 1868 toen mevr. A. van der Vliet bij monde van haar echtgenoot de kerkenraad op dat spoor zette.⁵⁵ Staande de vergadering schonk Gerrit van 't Riet de benodigde grond. Bovendien besloot de kerkenraad tot oprichting van een 'Hulpvereniging voor Gereformeerd Schoolonderwijs'.⁵⁶ Daarmee was dit de derde hulpvereniging

die zich aansloot bij het Gereformeerd Schoolverband.⁵⁷ Op 26 juli 1870 kon de school geopend worden, 'plegtelijk en feestelijk', zoals in *De Bazuin* te lezen viel. Na afloop van de toespraken, afgewisseld door psalmgezing, 'werden de kinderen, zo'n 40 à 50 in getal, in het schoollokaal onthaald, terwijl de vrienden elders enige verversching genoten'.⁵⁸ Voortaan kende Amstelveen een Gereformeerde School (aan de Hand naar Leyden). In 1937 werd de naam veranderd in Johannes Calvijnschool, in 1959 werd de school omgedoopt tot Johannes Postschool.

Omdat veel archiefmateriaal verloren is gegaan – met name van de zijde van de school – weten we weinig uit deze eerste jaren. Op grond van de praktijk elders in den lande kunnen we ervan uitgaan, dat er gedurende de eerste decennia een nauwe band bestond tussen kerk en school, en dat de mensen die de bestuursfuncties vervulden allen lid waren van de Christelijke Gereformeerde Gemeente, zoals de naam vanaf 1869 luidde.

In datzelfde voorjaar van 1870 werd er een jongelingsvereniging opgericht met de naam 'Timotheus'. Oprichters waren J. Splinter en J. van Groningen, zoals blijkt uit het programmaboekje van het zestigjarig jubileum. Meer is er helaas niet bekend uit deze jaren, maar we mogen gerust aannemen dat de jongelingen een gedegen opleiding in de 'gereformeerde beginselen' kregen. Het was een van de vormen waarin het gemeentelven gestalte kreeg.⁵⁹

Los werd opgevolgd door ds. Pieter Kapteijn (1823-1903), een predikant met een goede naam, 'een door en door oprecht en degelijk mensch', zo werd hij door een jongere (hervormde) tijdgenoot omschreven, bescheiden en wijs.⁶⁰ Hij zou hier blijven tot 1898, toen hij op vijfenzeventigjarige leeftijd om gezondheidsredenen emeritaat moest aanvragen. Hij overleed in 1903, tachtig jaar oud. Zoals zovelen van zijn generatie werd hij pas op latere leeftijd tot het ambt geroepen, en na een korte opleiding werd hij in 1854 beroepbaar gesteld.⁶¹ In later jaren werd meer waarde gehecht aan een degelijke opleiding voor de predikanten en werden de regionale opleidingsinstituten gecentraliseerd aan de Theologische School te Kampen. Maar in zijn tijd ging het niet om de vraag of de predikant een studie godgeleerdheid had voltooid en dus een godgeleerde was, maar

of hij 'van God geleerd was', of hij 'de Heere kende'. Sommigen hadden slechts een opleiding van enkele weken of maanden, een enkeling van een paar jaar. Kapteijn ontving zijn opleiding te Hoogeveen – hoe lang hij daar geweest is, is onbekend – om op 11 maart 1855 bevestigd te worden tot predikant van de gemeente te Gees. Daarna diende hij de gemeenten van Putten, Sleeuwijk, Leerdam, Pernis en Amstelveen. In die laatste gemeente was hij vijfentwintig jaar werkzaam en heeft zijn arbeid 'rijke vrucht gedragen tot bekeering van zondaren, en tot uitbreiding en versterking der Gemeente in het geloof', aldus zijn vriend ds. L. Neijens, predikant te Amsterdam. Hoe 'gebrekkig' zijn opleiding ook was geweest, hij had veel mensenkennis en een helder inzicht in Gods woord, 'inzonderheid in den weg der verlossing ons in Christus ontsloten'. Daarnaast had hij een degelijke kennis van de belijdenisgeschriften en kerkorde en was hij trouw en wijs in zijn verkondiging. 'Zijne prediking was eenvoudig, maar gezond; eene verkondiging van den vollen raad Gods, en practisch, overeenkomstig de behoeften zijner hoorders, die hij kende, en daardoor telkens weer hen trekkende en boeiende.'

In de jaren dat hij hier predikant was, werd er vanwege de broeders en zusters die in Ouderkerk woonden aangedrongen op een eigen kerk.⁶² Al jaren werden er vanuit de classis Amsterdam van de Christelijke Gereformeerde Kerk predikbeurten te Ouderkerk verzorgd⁶³, in 1880 bleken er twintig mannelijke en twintig vrouwelijke belijdende leden te wonen, evenals zo'n veertig kinderen.⁶⁴ Op 6 oktober 1881 werd de Christelijke Gereformeerde Gemeente van Ouderkerk aan de Amstel geïnstitueerd.

Geestverwant beklag

In 1886 begon met de Doleantie een nieuwe periode in de geschiedenis van de kerk in Nederland. Met dit begrip wordt de beweging rond Abraham Kuiper aangeduid, die een reformatie van de Hervormde Kerk nastreefde. Dit liep echter uit op de tweede kerkscheuring in de negentiende eeuw. Het woord zelf betekent 'beklag'. Het ging om een groep kerkleden die zich beklagden over de gang van zaken in de Nederlandse Hervormde Kerk. Hoewel in allerlei opzicht verwant aan de Afscheiding van 1834, was er voor het besef van de betrokke-

*P. Kapteijn, predikant van 1873-1898
(Foto fam. Kapteijn)*

nen sprake van aanzienlijke verschillen, zowel in dogmatisch als in spiritueel opzicht. Toch vonden beide kerkverbanden elkaar, en in 1892 kwam het zoals gezegd tot een nieuw kerkverband, de Gereformeerde Kerken in Nederland. De Hervormde Gemeente van Nieuwer-Amstel heeft hiervan behoorlijk last gehad, zo heeft Van Leeuwen berekend. Ruim 30 % van de kerkenraad en het kiescollege werd dolerend.⁶⁵ Om hoeveel gemeenteleden het ging, is niet duidelijk. Duidelijk is wel dat in het dorp Amstelveen geen dolerende kerk ontstond. Dat gebeurde in wat nu Amsterdam-Zuid heet en toen werd aangeduid als Overtoom.⁶⁶ Burgerlijk gesproken behoorde dat bij de gemeente Nieuwer-Amstel. Deze kerk werd bekend onder de naam Nederduitsche Gereformeerde Kerk van Nieuwer-Amstel, hoewel ook Amstelveen als naam gebruikt werd.⁶⁷ Toen deze kerk in 1887 werd geïnstitueerd, stond zij volledig los van de Christelijke Gereformeerde Gemeente met haar kerkgebouw tussen Amstelveen en Bovenkerk. Maar niet alleen hun wordingsgeschiedenis was anders, ze lagen ook bepaald niet naast elkaar. De afgescheiden kerk stond tussen het dorp Amstelveen en het vlek Bovenkerk in, de dolerenden kerkten aanvankelijk in een school in de Visserstraat (nu Eerste Schinkelstraat). Daar bouwden ze ook hun kerk, de Schinkelkerk, in gebruik genomen in 1890.

Toch konden ook in de burgerlijke gemeente Nieuwer-Amstel afgescheidenen en dolerenden niet om elkaar heen, al was het maar vanwege de landelijke discussies over vereniging.⁶⁸ De kerkenraad van de Amstelveense afgescheidenen sprak begin 1888 over een publicatie daarover van de afgescheiden voorman A. Littooy, men nam deel aan een vergadering met het Convent van Dolerenden om te praten over vereniging van afgescheidenen en dolerenden, en de groep dolerenden uit Overtoom verzocht gebruik te mogen maken van de Handwegkerk om iemand te laten spreken over de Doleantie, of, zoals men het toen uitdrukte, over de reformatie der (hervormde) kerk.⁶⁹ Dit verzoek werd ingewilligd.

In 1891 is er sprake van een regelmatig contact tussen beide kerkenraden.⁷⁰ Driemaal werd er vergaderd, de eerste maal waren vier dolerende broeders naar Amstelveen getogen, daarna volgden nog twee gezamenlijke kerkenraadsvergaderingen, één in de Schinkelkerk, en één in de Handwegkerk. De eerste ver-

gadering verliep 'recht hartelijk en broederlijk'.⁷¹ Men wilde eens praten of er niet tot samenwerking kon worden overgegaan in de bediening des Woords, de sacramenten en de kerkelijk tucht. Gesproken werd over de bestaande bedenkingen bij de afgescheidenen, onder andere over de Vrije Universiteit. Verder vroegen de afgescheidenen de dolerenden naar hun visie op de Hervormde Kerk. Was dat ook naar hun mening een valse kerk? Het antwoord luidde bevestigend. Kortom, de afgescheidenen proefden de nieren van hun broeders uit Overtoom. Maar de conclusie was bemoedigend. Het bleek namelijk dat men niet ver van elkaar afstond en men besloot tot een volgende vergadering, 'in de maand April bij lichte maan'. Anders dan tegenwoordig was het grootste deel van de weg tussen Amstelveen en Overtoom niet verlicht, vandaar deze 'groene' oplossing.

Het werd ruim een maand later. Men sprak bij die gelegenheid over de vraag of kerkelijke vereniging op plaatselijk niveau mogelijk en wenselijk was, en wat nu al gedaan zou kunnen worden om daarmee een begin te maken.⁷² Tijdens een volgend overleg besloten beide kerken een brief naar hun synode te sturen met een oproep de eenwording te bespoedigen.⁷³ Het ontwerp was van Amstelveen, Overtoom ging ermee akkoord.⁷⁴ Maar op de vergadering van de classis Amsterdam van de Christelijke Gereformeerde Kerk werd er afwijzend op gereageerd.⁷⁵ Het schrijven aan de synode beschouwde men als indirect protest tegen de laatst gehouden provinciale synode en het zou afbreuk doen aan de Christelijke Gereformeerde Gemeente te Amsterdam. Er kwam dus geen steun voor Amstelveen en men adviseerde de bedoelde brief aan de synode niet te sturen. Omdat de brief niet genoemd staat in de *Handelingen* van de synode, vermoed ik dat hij inderdaad nooit verzonden is. Maar omdat de classis Amsterdam van de dolerende kerken geen bezwaar had, weten we toch wat er in de brief stond. Na een schets van hetgeen onderling was besproken, volgde een dringend verzoek aan de synode om de vereniging ter hand te nemen.⁷⁶ Toen hij op de dolerende synode aan de orde kwam, was in principe al tot vereniging besloten. Want op 15 september 1891 viel het besluit tot vereniging. Het verzet van de afgescheiden classis Amsterdam was tevergeefs geweest. Van Overtoom ging een gelukwens naar Amstelveen, met een uitnodiging aan ds. P. Kapteyn om een keer te komen preken.⁷⁷

De landelijke vereniging kreeg op 17 juni 1892 haar beslag. En hoewel de samenwerking in veel plaatsen tamelijk snel tot stand kwam, waren er ook plaatsen waar het langer duurde voordat men samenging. Men sprak dan van A en B, waar A stond voor de oudste kerk ter plaatse (meestal de afgescheiden gemeente) en B voor de jongste (meestal de dolerende kerk). In Nieuwer-Amstel zou het zover niet komen, ook al werden die aanduidingen een enkele keer gebruikt.

Toen de nieuw gevormde classis Amsterdam van start ging, moesten allerlei zaken geregeld worden met betrekking tot grensscheiding en samenvoeging. Daartoe werd een zware commissie samengesteld, onder leiding van prof. F.L. Rutgers, hoogleraar aan de Vrije Universiteit, die op 14 september met een voorstel kwam dat was voorbereid door beide kerkenraden.⁷⁸ Men besloot beide kerken te laten voortbestaan 'op eenparig voorstel van beide kerkenraden en in overeenstemming met de plaatselijke gesteldheid en behoefte'.⁷⁹ De grens werd bepaald bij de Kalfjeslaan en het Karnemelkse pad (aan de westkant van de Amstelveenseweg). Tevens besloot de classis de namen te wijzigen. Voortaan was er sprake van de Gereformeerde Kerk van Amstelveen en van de Gereformeerde Kerk van Overtoom. Misverstand was en is niet mogelijk. Van een samengaan van afgescheidenen en dolerenden in Nieuwer-Amstel is geen sprake, en in de naamgeving is slechts gedurende vijf weken sprake geweest van de toevoeging *aan de Hand naar Leiden*.⁸⁰ Overigens was deze toevoeging in het populaire verkeer toen al enige tijd in gebruik. De eerste keer dat ik hem tegen kwam was in het gemeenteverslag over 1866. Met andere woorden: dat was in het dagelijks verkeer de gebruikelijke aanduiding, officieel alleen maar van 6 augustus – 14 september 1892, waarbij dan nog moet worden aangetekend dat deze kerk in het archief van de classis nooit als zodanig wordt aangeduid.

De kerkenraadsnotulen van de Gereformeerde Kerk van Amstelveen beginnen op 6 augustus 1892. Men nam, op advies van de classis, daarvoor een nieuw notulenboek in gebruik.⁸¹ Er was immers een nieuw verband van kerken ontstaan. Maar men wist zich óók de voortzetting van de Christelijke Gereformeerde Gemeente van Amstelveen. Op de eerste bladzijde van datzelfde nieuwe notulenboek heet het namelijk dat 'alle eigendom en recht haar dusver onder haar ouden naam toeko-

mende' ook thans, 'onder den gewijzigde naam in eigendom en recht gehouden worden of zullen worden aanvaard en opgeëischt'. Met andere woorden: de geboortekte van de Gereformeerde Kerk te Amstelveen maakt er geen geheim van dat deze kerk de voortzetting was van een bestaande kerk, te weten de Christelijke Gereformeerde Gemeente, gesticht in 1865. Deze gemeente vormde het begin van de Gereformeerde Kerken te Amstelveen.⁸² De scriba begon met een nieuw notulenboek, maar voor de gemeente veranderde er niets. Het was dezelfde kerk, met hetzelfde lidmatenboek, dezelfde predikant en dezelfde kerkgangers.

Van Leeuwen heeft de vraag naar de omvang van de gemeente gesteld en daarbij gewezen op het corrupte karakter van de lidmatenboeken.⁸³ Die moeten voorzichtig worden gehanteerd. In 1891 telde de Handwegkerk 481 leden, in 1893 is sprake van 533 leden, een verschil van 52, van wie 29 belijdend, en 23 dooplid. Of deze groei het gevolg is van hervormde lidmaten die gereformeerd waren geworden, staat niet vermeld. Wie het lidmatenboek van de Handwegkerk erop na slaat, wordt ook niet veel wijzer. Soms staat er dat mensen zijn overgekomen uit het 'Hervormd genootschap', dan weer dat ze afkomstig zijn uit de Hervormde Kerk, dan weer uit Overtoom, dan weer uit Amsterdam. Geen van deze aanduidingen geeft uitsluitel, behalve de aanduiding Overtoom, maar dat betreft slechts enkele namen. Kortom, we kunnen niet vaststellen of de vereniging op landelijk niveau geleid heeft tot groei in Amstelveen. Als we een andere bron raadplegen, het *Jaarboekje voor de Christelijk Afgescheidene Gereformeerde Kerk in Nederland* zien we nog minder verschillen tussen 1891 en 1893. Het gaat respectievelijk om 520 en 530 leden. Kijken we naar 1890, dan ging het toen om 480 leden, en dan is de groei wat groter geweest en komen we dicht in de buurt van de cijfers van Van Leeuwen. Nu moeten we ook met de cijfers van het jaarboekje voorzichtig zijn – de betrouwbaarheid hing vaak af van de nauwkeurigheid en ijver van de scriba – maar dat de vereniging niet geleid heeft tot een toevloed van dolerenden, is wel duidelijk. Van Leeuwen constateert dan ook terecht dat het aantal togetreden dolerenden klein geweest moet zijn. Geen wonder. Het dorp Amstelveen kende geen dolerende kerk, daarvoor moest men anderhalf uur lopen.⁸⁴ Later

zullen zich ongetwijfeld meer mensen van dolerende komaf bij de Gereformeerde Kerk van Amstelveen hebben gevoegd, maar vooralsnog is hun aantal gering, en daarmee hun inbreng. Deze kerk was qua herkomst en samenstelling een typische A kerk.

Ledental, ontleend aan het *Jaarboekje voor de Christelijke Afscheidene Gereformeerde Kerk in Nederland* (wisselende titel)

1866	107	1877	375	1888	470
1867	107	1878	390	1889	480
1868	217	1879	415	1890	480
1869	278	1880	425	1891	520
1870	307	1881	430	1892	530
1871	313	1882	412	1893	530
1872	326	1883	412	1894	530
1873	330	1884	425	1895	530
1874	330	1885	425	1896	530
1875	330	1886	425	1897	540
1876	330	1887	470	1898	540

Noten

1. In 1934 ontstond uit de Gereformeerde Kerk van Amstelveen (Nieuwer-Amstel) de Gereformeerde Kerk van Nieuwer-Amstel (Noord), zodat de burgerlijke gemeente Nieuwer-Amstel voortaan twee gereformeerde kerken kende. Later werden deze aangeduid als Gereformeerde Kerk van Amstelveen-Zuid en Gereformeerde Kerk van Amstelveen-Noord/Buitenveldert. Vanaf 1970 was er sprake van de Gereformeerde Kerken van Amstelveen/Buitenveldert. Er was toen een intensieve samenwerking in de vorm van een federatie, die nooit officieel bekrachtigd is. Zie hierover Archief Gereformeerde Kerken Amstelveen/Buitenveldert (Archief GKA), no. xxxii, *Documenten betreffende fusie-besprekingen*. Een concept-acte van fusie (i.c. federatie) is wel opgemaakt, maar nooit getekend. Ook de notulen van de eerste kerkenraad worden daar bewaard.
2. C.G. van Leeuwen, *Wat was er aan de Hand naar Leiden? Schetsen en beelden uit het honderdjarig bestaan van de Handwegkerk 1899-1999* (Amstelveen 1999) 31. Zie verder P. van Schaik, 'Gereformeerden te Amstelveen' *Amstel Mare. Tijdschrift van de Vereniging Historisch*

- Amstelveen* 7 (1996) no 1, 1-32. Voor een recent handboek van de Nederlandse kerkgeschiedenis zie Herman J. Selderhuis (red.), *Handboek Nederlandse Kerkgeschiedenis* (Kampen 2006).
3. Over de kerk van Amsterdam zie men J.H. Soepenbergh, 'De Afscheiding in Amsterdam als scheiding van geesten', in: George Harinck en Mees te Velde (red.), *175 jaar Afscheiding van 1834* (Barneveld 2012) 23-45.
 4. Een afbeelding van de boerderij in J.C. van der Does, *De Afscheiding in haar wording en beginperiode* (Delft 1934), tegenover blz 65 (waar overigens gesproken wordt over boerderij Veldhuis van Lambertus Verburg. Zie ook blz 331, waar Van der Does vertelt over een samenkomst op deze boerderij. Dezelfde afbeelding in *Catalogus van de tentoonstelling met betrekking tot de Afscheiding van 1834* (z.p. z.j. = 1934), nr. 745: 'Boerderij van Verburg aan de Amstelveenschen weg te Adam, genaamd Veldhuis, waar de eerste Afgescheidenen vergaderden.' Zie over deze boerderijen Th.A.J.W. Wajer, 'Boerenhofstede Zorgmeer', *Amstel Mare* 24 (2013) nr 2, 2-21, met aandacht voor de bezittingen van de verwante families Verburg en Griffioen. Volgens Wajer woonden er op dat gedeelte van de Amstelveenseweg nogal wat boeren met 'het gereformeerde geloof'. Een boerderij met de naam Veldhuis komt niet voor, wellicht wordt bedoeld Veldlust of Ken u zelve.
 5. J. Verhagen jr., *De geschiedenis der Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland aan het volk verhaald* (Amsterdam 1881) 449-473. Zie verder J.C. Rullmann, *Een nagel in de heilige plaats. De reformatie der kerk in de xixe eeuw* (Amsterdam 1912), in het bijzonder 231-237.
 6. Zie Stadsarchief Amsterdam (SAA), Archief Gemeente Nieuwer-Amstel, 318, *Uitgaande stukken Mairie, schout en burgemeester*, met allerlei brieven van Testas aan de gouverneur. Voor de reactie van de gouverneur zie men SAA, Archief Gemeente Nieuwer-Amstel, 448 en 449, *Ingekomen en afschriften van uitgaande stukken*. Zie verder N.A. Schuman, 'Maatregelen tegen de afgescheidenen in Nieuwer-Amstel', *Kerkbode voor de Gereformeerde Kerken van Nieuwer- en Ouder-Amstel*, 19 oktober-23 november 1934; J.W. Groesbeek, *Amstelveen. Acht eeuwen geschiedenis* (Amsterdam 1966) 216-217; Van Leeuwen, *Wat was er aan de Hand naar Leiden?*, 27-28.
 7. F.L. Bos, *Archiefstukken betreffende de Afscheiding I-IV* (Kampen 1939-1946), aldaar IV, 172.
 8. Het was een wettelijke bepaling uit de tijd van Napoleon. Schuman heeft veel aandacht voor de correspondentie van Testas met de staatsraad gouverneur in deze weken. Zie ook SAA, Collectie Mr. J.W. Groesbeek, no 23, *Stukken kerkelijk leven etc.*, waarin een verzameling aantekeningen onder het opschrift 'Portefeuille separatisten (Nieuwer Amstel).
 9. Erkenning bij Koninklijk Besluit van 29 mei 1839, nr. 29. Zie hierover H.J.Ph.G. Kaajan e.a., *...het maken van veel boeken... Handleiding voor*

- de geschiedschrijving van gereformeerde kerken* (Leusden 1966) 114.
10. J. van Kuiken, *Gedenkboek ter gelegenheid van het 350-jarig bestaan der Ned. Hervormde Gemeente te Amstelveen* (Amstelveen 1937) 62.
 11. Van Schaik, 'Gereformeerde Kerk te Amstelveen', *Amstel Mare* 7 (1996), no 1, 7.
 12. SAA, Archief Gereformeerde Kerk A, inventarisnummer 43 en 43 A, *Doopboeken*. Vanaf 1847 was een geestverwante groep (Gereformeerden onder 't Kruis) in Amsterdam en omgeving actief. Het archief van deze kerk (nu Vrij Evangelische Gemeente te Amsterdam) bevat de oudste notulen- en lidmatenboeken, maar de woonplaats van leden wordt meestal niet genoemd, en er vertrokken geen leden naar de Afgescheiden Gemeente Amstelveen.
 13. Van Schaik, 'Gereformeerde Kerk te Amstelveen', *Amstel Mare* 7 (1996), no 1, 7.
 14. Voor meer literatuur over deze gemeenten zie hieronder.
 15. SAA, Archief Gemeente Nieuwer-Amstel, 1532, *Gemeenteverslagen* 1843-1866, verslag 1856 en 1857; Groesbeek, *Amstelveen*, 217; Van Schaik, 'Gereformeerde Kerk te Amstelveen', *Amstel Mare* 7 (1996) no 1, 7; Van Leeuwen, *Wat was er aan de Hand naar Leiden?* 28-29.
 16. Er waren meer boerderijen met die naam, maar hier wordt vermoedelijk geduid op een boerderij bij de Hand naar Leiden. De naam is een verwijzing naar 1 Samuel 7:12, Eben-Haëzer. Volgens Van Schaik, 'Gereformeerde Kerk te Amstelveen', *Amstel Mare* 7 (1996) no 1, 7, had Van 't Riet de naam verbasterd. Het ligt meer voor de hand dat de schrijver van het gemeenteverslag de naam verbasterd heeft. Van 't Riet kende ongetwijfeld zijn Bijbel, en de uitdrukking Eben-Haëzer werd in zijn kring talloze malen gebruikt voor school, kerkgebouw of boerderij.
 17. P. van Schaik, *Oude kerk aan de Amstel* (Ouderkerk aan de Amstel 2000) 76-77. In 1868 werd de evangelisatiepost opgeheven.
 18. Groesbeek, *Amstelveen*, 209; Van Leeuwen, *Wat was er aan de Hand naar Leiden?*, 28-29.
 19. Zie boven, gemeenteverslag, 1856; Groesbeek, *Amstelveen*, 217. Eerder (blz. 209) had hij zelf die suggestie opgeworpen.
 20. Van Schaik, 'Gereformeerde Kerk te Amstelveen', 7 (1996), no 1, 7.
 21. Van Schaik, 'Gereformeerde Kerk te Amstelveen', 7 (1996), no 1, 5.
 22. Zie over deze gemeente J. de Lange, *Blijdschap en verwondering* (Haarlemmermeer 1956).
 23. Het archief van deze kerk berust in het Noord-Hollands Archief en is gedeponerd in het raadhuis van de gemeente Haarlemmermeer. Ik raadpleegde de inventarisnummers 1, *Notulen kerkenraad*, en 25, *Doop- en lidmatenboek*, maar trof weinig sporen aan van contacten met Nieuwer-Amstel. In 1866 vertrokken zes lidmaten met een attestatie naar Nieuwer-Amstel. Officiële erkenning werd aangevraagd in 1864, zie Kaajan, *Handleiding*, 114, die verwijst naar een Ministeriele Be-

- schikking van 4 juli 1864, nummer 48. Bij de aanvraag werd een lijst van aanvragers meegezonden, maar helaas bleken alle aanvragen vóór 1867 in het Nationaal Archief ten tijde van dit onderzoek onvindbaar. Of dus ook inwoners van Nieuwer-Amstel bij deze aanvraag betrokken waren, heb ik niet kunnen achterhalen.
24. Zie A. van Hilten, *Kruiskerk. Amstelhoek 1927-2002. Anderhalve eeuw geschiedenis Gereformeerde Kerk Uithoorn* (z.p. 2002). Deze gemeente is geïnstitueerd in 1852 en vroeg in 1864 koninklijke goedkeuring aan, die in 1865 werd verkregen. J. de Jong (Kudelstaart) stelde mij een gereconstrueerde lidmatenlijst ter beschikking. Daarop staan vier mensen die in de gemeente Nieuwer-Amstel woonachtig waren.
 25. Zie SAA, Nieuwer-Amstel, Burgerlijke stand, geboorten en huwelijken. Ze trouwden 8 maart 1851. Zie ook Archief Nederlandse Hervormde Gemeente Amstelveen, inventarisnummer 174, *Huwelijksregister*. De kerkelijke bevestiging vond plaats op 9 maart 1851.
 26. Zie <http://www.fam-verkuil.eu/Ned/Genealogie.htm>. Geraadpleegd 13 oktober 2012. Anneke Verkuil was de oudere zuster van Matthijs Verkuil, die met Jannetje Streefkerk was getrouwd. Zij was een dochter van Hendrik Streefkerk en Maria Hendrika Bulk.
 27. *De Bazuin. Officieel orgaan van de Theologische School te Kampen*, 15 november 1878. In zijn testament bepaalde hij dat een bedrag van f 1000,- zou gaan naar de Christelijke Gereformeerde Gemeente in Nieuwer-Amstel en die in Haarlemmermeer-Oostzijde, naar de gereformeerde school in Nieuwer-Amstel en die in Haarlemmermeer-Oostzijde, en naar de diaconie van de Christelijke Gereformeerde Gemeente in Nieuwer-Amstel en die van de Christelijke Gereformeerde Gemeente Haarlemmermeer-Oostzijde. Zie Noord-Hollands Archief, Inventaris 186.15, *Notariële akten van notarissen te Nieuwer-Amstel*, 1843-1899, inventarisno 87, akte 262, testament G. van 't Riet, opgemaakt 5 juli 1875 bij notaris D. van Osenbruggen. Dezelfde dag werd ook het testament van zijn vrouw opgemaakt, akte 263. Ze waren op 19 juni 1873 gehuwd.
 28. Noord-Hollands Archief, Inventaris 186.15, Notariële akten van notarissen te Nieuwer-Amstel, 1843-1899, inventarisno 78, akte 212, *Scheiding en verdeling van de boedel G. van 't Riet en M.H. Bulk*, d.d. 17 mei 1872. De inbreng van M.H. Bulk bij haar huwelijk werd van de boedel afgetrokken daar zij met haar overleden echtgenoot kinderen had. Van 't Riet erfde de helft plus een kindsdeel, totaal f 61.404,-.
 29. Kavel 46 (gedeeltelijk) en 47. Bron: Historisch Archief Waterschap Amstel, Gooi en Vecht te Amsterdam, archief Bovenkerkerpolder, inventarisno 60, *Kohieren van Molengeld en omslag over de landerijen*, 1857-1858.
 30. Kadastraal aangeduid als Sectie G, nr. 419.
 31. Het ging om 12 bunder, 37 roeden en 20 el (ruim 12 hectare), zie Archief GKA, no XIX, *Contracten en vergunningen Handwegkerk*, eigendomsak-

te, gepasseerd bij J.W. Roeloffs Valk en gedateerd 18 april 1866. De naamsverandering staat achterop de akte met potlood vermeld en vond waarschijnlijk reeds kort na de koop plaats, en in ieder geval voor de akte genoemd in noot 28. In 1898 ging dit perceel (grotendeels?) over in handen van de Gereformeerde Kerk te Amstelveen. Zie de eigendomsacte, lopend archief, Kerkelijk Bureau Protestantse Gemeente Amstelveen. Men betaalde f 6000,-. Het perceel wordt omschreven als een zomer- en winterverblijf, met tuin, koepel en boomgaard, benevens het daarbij behorende water, groot 12 hectare, 18 are en 19 centiare. Anneke Verkuyl verhuisde naar de Haarlemmermeer, waar ze vandaan kwam. In het bevolkingsregister aldaar staat ze per 19 december 1899 ingeschreven, ze overleed op 28 december 1912.

32. Nu Handweg 105-119.
33. Van Leeuwen, *Wat was er aan de Hand naar Leiden?*, 30.
34. SAA, Archief van de Gereformeerde Kerken in Nederland; Classis Amsterdam en rechtsvoorgangers (ACA), 5, *Notulen classis*, 3 mei 1865. Het verzoek is niet bewaard gebleven.
35. Of dit andere mensen waren dan de eerder genoemde niet-leden is onbekend.
36. Van Leeuwen, *Wat was er aan de Hand naar Leiden?*, 29, geeft de tekst zoals die op de eerste bladzijde van het notulenboek is opgenomen. De laatste alinea (vanaf *De gemeente daartoe* etc.) hoort daar echter niet bij. Dat is een stukje tekst dat in 1890 bij het 25-jarig jubileum van de gemeente is opgenomen in het oudste notulenboek. Vanaf 1869 was het *Christelijke Gereformeerde Gemeente* te Amstelveen, hetgeen samenhangt met een fusie op landelijk niveau tussen afgescheidenen en kruisgezinden. De officiële erkenning kwam op 28 maart 1866, bij Koninklijk Besluit, no 34. Zie M. van Tielhof, 'Erkende verenigingen, 1855-1903', www.Historici.nl/Onderzoek/Projecten/ErkendeVerenigingen. Geraadpleegd 31 december 2012. Een afschrift daarvan in Archief GKA, no XIX, *Contracten en vergunningen Handwegkerk*. Zie ook Kaajan, *Handleiding*, 114-115, die verwijst naar een Ministeriele Dispositie van 9 februari 1866, nr. 10. Voor dit verschil (KB of MB) heb ik geen verklaring kunnen vinden.
37. *De Bazuin*, 1 juni 1866.
38. Ik volg hier en in de andere Bijbelcitaties de zogenaamde Jongbloed-editie uit 1888. Deze stemt op de in dit artikel genoemde plaatsen overeen met de populaire editie van het Brits en Buitenlands Bijbelgenootschap. Een herziene editie van het NBG uit 1847 ondervond veel weerstand bij de orthodoxie. In 1868 verscheen een editie van de hand van de afgescheiden voormannen S. van Velzen, A. Brummelkamp en Hel. de Cock. Mogelijk gebruikte men nog de editie uit de zeventiende eeuw.
39. *De Bazuin*, 20 juli 1866.
40. Zie over hem S.O. Los, 'Ds Oene Los', *Handboek ten dienste van de Ge-*

- reformeerde Kerken in Nederland* 22 (1910) 305-310.
41. Archief GKA, no. 1, *Notulen kerkenraad*, 6 februari 1866; Van Leeuwen, *Wat was er aan de Hand naar Leiden?*, 30.
 42. Archief GKA, no. 1, *Notulen kerkenraad*, 30 juli 1866; *De Bazuin*, 21 september 1866. De notulen melden wel het besluit om over te gaan tot nieuwbouw, maar de gezondheid van Los wordt niet genoemd. Van 't Riet maakte daarvan melding in zijn bericht in *De Bazuin*. Op de vergadering van 10 juli 1866 was gesproken over een verbouwing. Reeds op de eerste kerkenraadsvergadering, 10 juli 1865, werd een commissie benoemd 'tot het daarstellen van een kerkgebouw', bestaande uit Van 't Riet, en de broers P. en J. Versloot, maar daarvan wordt vooralsnog niets meer vernomen. Pas toen Van 't Riet het buiten 'Weltevreden' kocht, kwam de zaak in een stroomversnelling.
 43. *De Bazuin*, 21 september 1866. Bericht van vergunning werd verkregen op 18 augustus 1866. Het ging om het perceel dat bij het kadaster bekend stond als G, nr. 496 en 497, 'naast het gebouw dat thans tot kerk bestemd is en ter vervanging van hetzelfde'. Zie Archief GKA, XIX, *Contracten en vergunningen Handwegkerk*, 18 augustus 1866, van Burgemeester en Wethouders aan P. Versloot c.s.
 44. Nieuwe Bijbelvertaling: 'ze sloten mij van alle kanten in, – ik weerstond ze met de naam van de HEER –'
 45. Op grond van de kadastrale nummers meen ik dat deze stal stond achter de huidige crèche, waar de afgelopen tien jaar het houten bijgebouw De Achterkant stond.
 46. Archief GKA, no. 1, *Notulen kerkenraad*, 13 november 1866; SAA, ACA, 5, *Notulen classis*, 20 november 1866.
 47. Zie het verslag in *De Bazuin*, 21 december 1866.
 48. *De Bazuin*, 22 februari 1867. Het is aannemelijk dat het gaat om H. en C. van Blaaderen, met dubbel –a-. Met dank aan A. van Blaaderen, ouderling in de Protestantse Gemeente van Amstelveen-Zuid.
 49. Archief GKA, no. 1, *Notulen kerkenraad*, 11 juni 1867. Het was een slepende zaak, zoals blijkt uit de notulen. Meer dan eens had men erover gesproken, en ook de classis had zich ermee bemoeid. Zie verder Van Schaik, 'Gereformeerde Kerk te Amstelveen', *Amstel Mare* 7 (1996) no 1, 8.
 50. Een en ander was helemaal uitgewerkt in verschillende stappen.
 51. Archief GKA, no 1, *Notulen kerkenraad*, 5 september 1867.
 52. Archief GKA, no 1, *Notulen kerkenraad* 31 augustus 1869.
 53. Archief GKA, no 1, *Notulen kerkenraad*, 22 en 29 juni 1869; Van Schaik, 'Gereformeerde Kerk Amstelveen', *Amstel Mare* 7 (1996) no 1, 17-18.
 54. In mei 1876 speelde dezelfde zaak. Zie ook Van Schaik, 'Gereformeerde Kerk te Amstelveen', *Amstel Mare* 7 (1996) no 1, 18.
 55. Het archief van de school is over een lange periode van jaren verloren gegaan. Uit de eerste dertig jaar is niets bewaard gebleven. J.F. van

- Strien, die in 1998 meewerkte aan een gedenkboek van het bijzonder lager onderwijs in Amstelveen, kon beschikken over de toespraak die J. de Rooy in 1920 bij het vijftigjarig bestaan heeft gehouden. Maar ook die toespraak is verloren gegaan. Zie *Onderwijs met overtuiging. 130 jaar protestants-christelijk basisonderwijs in Amstelveen en Ouderkerk aan de Amstel 1868-1998* (Amstelveen 1998). Het volgende is grotendeels aan dit boek ontleend, in het bijzonder aan de blz 12-13.
56. Zie Archief GKA, no I, *Notulen kerkenraad*, 10 juli en 8 augustus 1868. De officiële erkenning volgde op 29 maart 1870, bij Koninklijk Besluit nr 16. Zie M. van Tielhof, 'Erkende verenigingen, 1855-1903', www.Historici.nl/Onderzoek/Projecten/ErkendeVerenigingen. Geraadpleegd 31 december 2012.
 57. Ik dank A.C. Rosendaal en P. Dillingh voor hun inlichtingen.
 58. *De Bazuin*, 5 augustus 1870, een ingezonden stuk ondertekend door O. Los en P. Versloot.
 59. Dit boekje was ten tijde van het onderzoek in bezit van twee achterkleinkinderen van beide oprichters, het echtpaar Elly Splinter en Anton Koningen.
 60. Onderzoeksarchief Van Schaik, een kopie van een levensherinneringen van Hendrik van den Berg, lid van de Hervormde Gemeente Amstelveen, van beroep wagenmaker. Zie over hem P. van Schaik, 'Hendrik van den Berg', *Amstel Mare* 13 (2002) no 3, 8-13. Deze zijn bewaard gebleven en berusten in het SAA, Archief van de gemeente Nieuwer-Amstel. Zie ook L. Neijens, 'Ds Pieter Kapteijn', *Handboek ten dienste van de Gereformeerde Kerken in Nederland voor het jaar 1904* (Middelburg 1903).
 61. Hij kreeg les van W.A. Kok (en J. Bavinck?). Zie J. Kok, *Meister Albert en zijn zonen. Uit de geschiedenis der Afscheiding in Drenthe* (Kampen 1934) 177-180.
 62. Omdat het archief van de Handwegkerk niet compleet is, zijn we voor de gegevens over Ouderkerk afhankelijk van het archief van de classis en van J. Wilhelmus en P.J. van Baasbank, die een serie artikelen schreven over de geschiedenis van de kerk aan de Handweg in het *Jaarboekje van de Gereformeerde Kerk te Amstelveen, 1952-1956*, aanwezig in het Archief GKA. In die tijd was het kerkenraadsarchief nog compleet.
 63. Zie SAA, ACA, 6, *Notulen classis*, 1 augustus 1871.
 64. SAA, ACA, 6, *Notulen classis*, 17 augustus 1880, 24 mei 1881, en ACA, 7, *Notulen classis*, 6 september 1881.
 65. Van Leeuwen, *Wat was er aan de Hand naar Leiden?*, 30-31; J. van Kuiken, *Gedenkboek*, 62.
 66. Van Schaik, 'Gereformeerde Kerk te Amstelveen', *Amstel Mare* 7 (1996) no 1, 21, spreekt ten onrechte van een 'samensmelting'; Van Leeuwen, *Wat was er aan de Hand naar Leiden?*, 31-33, spreekt ten onrechte over een dolerende kerk in het dorp Amstelveen.

67. Zie over die kerk George Harinck e.a. (red.), *100 jaar Gereformeerde Kerk in Amsterdam-Zuid* (z.p. 1987).
68. Notulen over deze jaren ontbreken. Tenzij anders vermeld is het volgende ontleend aan een reeks artikelen van Wilhelmus en Van Baasbank, 'Geschiedenis van onze kerk', *Jaarboekje Gereformeerde Kerk Amstelveen*, 1952-1956.
69. Het verzoek van de dolerenden werd begin februari 1888 besproken, zie Wilhelmus en Van Baasbank, 'De geschiedenis van onze kerk', *Jaarboekje*, 1955, 8. Zie J. van Gelderen, 'Op weg naar de Vereniging van 17 juni 1892', in: L.J. Wolthuis e.a. (red.), *De Vereniging van 1892 en haar geschiedenis* (Kampen 1892) 35-80, aldaar 44-45. Het ging om de vergadering van het Convent van Dolerenden van 10 april 1888.
70. Het volgende is behalve aan Baasbank en Wilhelmus ontleend aan het archief van de Nederduitsche Gereformeerde Kerk van Nieuwer-Amstel, bekend als het archief van de Gereformeerde Kerken in Hersteld Verband te Amsterdam en rechtsvoorgangers. Afgekort tot AA-Z (= Archief Amsterdam-Zuid). Zie ook SAA, AA-Z, 1 en 2, *Notulen kerkenraad*, en AA-Z, 41, *Register van uitgegane stukken*, 31 januari, 12 februari, 27 maart, en 6 mei 1891, van de kerkenraad van de Nederduitsche Gereformeerde Kerk aan de kerkenraad van de Christelijke Gereformeerde Kerk; AA-Z, 43, *Register ingekomen stukken*, 2 maart, 7 april en 21 juli 1891, van de kerkenraad van de Christelijke Gereformeerde Gemeente aan de kerkenraad van de Nederduitsche Gereformeerde Kerk.
71. Zie ook SAA, AA-Z, 2, *Notulen kerkenraad*, 19 maart 1891. Meer over deze vergadering in Wilhelmus en Baasbank, 'Geschiedenis van onze kerk' *Jaarboekje*, 1956, 4-5. De vergadering vond plaats op 16 maart 1891.
72. SAA, AA-Z, 2, *Notulen kerkenraad*, 20 mei 1891. Zie ook *Acta van de voorlopige synoden van de Nederduitsche Gereformeerde Kerken* (1891), artikel 62.
73. SAA, AA-Z, 2, *Notulen kerkenraad*, 24 juni 1891, *Rapport over de vergadering op 24 juni met 'den kerkenraad der Christelijk Geref. Gemeente te Amstelveen te Hand van Leiden'* (sic). Wat opvalt is de hartelijke wens samen te werken, ook als de synode 'tegen zamengaan zoude beslissen'.
74. Zie SAA, AA-Z, 2, *Notulen kerkenraad*, 22 juli 1891, waarop het ontwerp van Amstelveen werd besproken. Zie ook *Acta van de voorlopige synoden van de Nederduitsche Gereformeerde Kerken*, 1891, artikel 62.
75. ACA, *Notulen classis*, 19 augustus 1891.
76. Zie *Acta van de voorlopige synoden van de Nederduitsche Gereformeerde Kerken* (1891), artikel 62. De brief werd voor kennisgeving aangenomen, daar men in principe reeds tot hereniging besloten had.
77. SAA, AA-Z, 41, *Register van uitgegane stukken*, 17 september 1891, van de Ned. Gereformeerde Kerk Amsterdam Zuid aan de Christelijke Gereformeerde Gemeente Amstelveen.
78. SAA, ACA, 10, *Notulen classis*, 8 juli en 14 september 1892; SAA, ACA, 18,

- Grensregeling, (niet gedateerd) rapport 1892. Dat was ook het moment dat de nieuwe namen toegekend werden. Zie verder *De Heraut*, 16 april 1893, waar sprake is van een nieuw kerkelijk nummer en de nieuwe naam voor beide kerken. De classisvergadering van maart 1893 zwijgt hierover.
79. Dat er overleg tussen beide kerkenraden heeft plaatsgevonden, staat vast, wanneer dat gebeurde, is onbekend. Zie SAA, AA-Z, 42, *Register van uitgegane stukken*, 15 augustus 1892, van de Gereformeerde Kerk Nieuwer Amstel B aan de Gereformeerde Kerk Nieuwer Amstel A.
 80. Vgl. Van Leeuwen, *Wat was er aan de Hand naar Leiden?*, 33. Alleen in het eigen Notulenboek zo omschreven.
 81. Zie SAA, ACA, 10, *Notulen classis*, 8 juli 1892. Deze volgde daarin de besluiten van de synode, zie 'Wat de classen van juli 1892 in ieder geval te doen hebben', *Het Kerkblad. Officieel orgaan van de Gereformeerde Kerken in Nederland*, 1 juli 1892. Een model om vorm te geven aan dit besluit in hetzelfde nummer van *Het Kerkblad*, 'Bericht van Deputaten voor de inlasschingen', blz 13. Daarin is overigens geen sprake van een *nieuw* notulenboek, maar van *hetzelfde* notulenboek.
 82. Anders Van Leeuwen, *Wat was er aan de Hand naar Leiden?*, 31-33.
 83. Van Leeuwen, *Wat was er aan de Hand naar Leiden?*, 35.
 84. Van Schaik telde tussen 1888 en 1891 negen leden die uit de Hervormde Kerk overkwamen (Aantekeningen onderzoeksarchief). Zijn bron is het lidmatenboek van de (Christelijke) Gereformeerde Kerk, Archief GKA, no IX, *Lidmatenboek*.